

VÕRU KONVERENTS

24.–26. oktoobrini peeti Taevaskojas Võru Instituudi ja Tartu Ülikooli sügis-konverents teemal „Aeg läänemeresoome keeltes”. Et konverentse on peetud juba ligi kakskümmend aastat, on üha raskem leida seni käsitlemata originaalset teemat, mis esinejaid haaraks ja kokku tooks. Seekordne kokkusaamine oligi varasematest kammerlikum. Avasõnad lausus korraldajate poolelt Evar Saar, kes mainis, et konverentse (nagu pühigi) on selleks tarvis, et elus korda luua: et igal sügisel samal ajal oleks vanal Võrumaal võimalik kokku saada ja läänemeresoome keelte üle mõtiskleda.

Esimene esineja Enn Ernits (Eesti Maaülikool) rääkis aastaringi löikude nimetustest läänemeresoomlastel, võrreldes neid kaugemate sugulasrahvaste omadega. Aasta tähistamiseks kasutati soome-ugri algkeeles sõnu **jikä* ja **ođō*. Esimene neist tähistas tõenäoliselt inimese eluiga, teine aga tsüklit, mis koosnes neljast aastaajast. Ernits võrdles algkuju **ođō* aja voolavuse mõistega. Aastaaegade nimetustest on kõigil soome-ugrilastel säilinud ühine talve nimetus. Läänemeresoome kevade ja suve nimetuste teke on ühenduses maaviljeluse arenguga, kusjuures **kesä* tähistas astronoomilise kevade teist poolt. Kalendriloo olulisimaks probleemiks on nädala evolutsiooni selgitamine. Seitsmepäevane nädal reede ja laupäeva lisamisega on kujunenud tõenäoliselt germaanlaste mõjul, ent nädala enda nimetus on laen vanavene keelest. Laupäeva nimetus on laenatud, lõunaeesti keeles on see hoopis *puulpäiv*, *puulpühä*, lv *puulpäivā*. Soome *viikko* on aga skandinaavia laen.

Mall Hiemäe (Eesti Kirjandusmuuseum) kõneles Võrumaa muistse ajataju ning ajaarvamise problemaatikast. Eesti rahvakultuur on üsna ilmsete erijoontega, mis tulevad esile peamiselt äärealadel. Külvinädalaid loendati künnipäevast (14. IV) ja jüripäevast (23. IV)

tagurpidi. Külvinädalate traditsiooni on peetud tõendiks 13-nädalasest veerandaasta jaotusest, mis käis odrakülvist lõikuseni. Lugunädalate süsteemi järgi loendati aasta nädalaid pühakutähtpäevade järgnevuses, mis kuulub katoliku kalendri ajastusse. Loendi üldiseks algustähtajaks on mihkclipäev (29. IX), lõunaeesti kalendris aga küünlapäev (2. II). Talvekeskme arvestus (talihari) lähtub Põhja-Eestis tönisepäevast, mis on katoliku tava, Lõuna-Eestis jällegi küünlapäevast (küünlapäeval lüüakse külma süda lõhki); setudel oli küünlapäev viimane talvepüha. Kuufaaside pehmed ja kõvad ajad on Võrumaa pärimuses kirja pannud Jakob Hurt, kuufaaside arvestamine on igapäevase olme käitumisjuhi-seks. Kõige täpsemad teated Võrumaalt on kaduneljäpäevade arvestus – need on tabupäevad (nt arvati, et sellal murtud taimedele ilmub veri). Eesti kagupool-ses ajaarvamises säilitas kuukalender oma positsiooni märksa kauem kui Eesti loodeosas muinasskandinaavia päikese-kalender.

Santeri Junntila (Helsingi ülikool) ettekanne oli *aeg*-sõna etümoloogiast. Sõna *aeg* (sm *aika*) on germaani laen. Indoeuroopa keeltes esinevad aega tähistavad sõnad on pärit eri tüvedest, mille tähendused on nt 'minema; sõitma; lõikama; jagama; mõõtma; jääma; ootama'. Indoeruoopa keelte sõnadest on *ajale* lähedased järgmised: 1) algermaani **aiwaz*, **aiwin*, **aiwo*, **aiwija*, neist gooti *aiws* tähenduses 'aeg; iga, igavik', muinasskandinaavia *æfi* 'eluaeg; aeg, aasta-aeg', sks *ewig* 'igavene'; 2) baltoslaavi **eiga*, ld *eiga* 'kulg', mis tuleneb verbist *eiti* 'minema'; 3) baltoslaavi **vaikas*, sl *věkb* 'eluaeg, aastaaeg', ld *vaikas* üks tähendusi on ka 'laps'. Paljudes keeltes on ühine sõna *aja* (primaarne tähendus) ja ilma (sekundaarne) tähistamiseks. Ilmselt oligi *iga* enne sõna *aeg*. Liivi keeles on *aig* ka tähenduses 'mõõtma'.

Svetlana Kovaleva ja Aleksandra Rodionova (Karjala teaduskeskus, Petroskoi) kõnelesid lüüdi murde arendamisest karjala keele elavdamisprotsessi jooksul. Karjala keeles on kolm peamurret: päriskarjala, livvi ja lüüdi. Neist kaks esimest on olnud Karjalas ametlike kirjakeeltena kasutusel, kuid lüüdi keelt ei õpetata ei koolides ega ülikoolides. Karjala keele elavdamisprotsess algas 25 aastat tagasi, mil muuhulgas mindi üle ladina tähestikule ja valmisid uued aabitsad. Lüüdi keel on ajalooliselt olnud kontaktis vepsa keelega, see on nagu vepsa algkeel. Lüüdi keelt kõneleb praegu emakeelena u 300 inimest. Kuigi seda keelt on nüüd õpetatud juba 10 aastat mitmel pool, on senini puudu inimestest, kes kogu selle tegevuse oma südameasjaks võtaksid. Elavdamisprotsess on hoogustunud, lüüdi keelt õpetatakse pühapäevakoolides ja üha populaarsemaks on muutunud keelekursused.

Natalia Chikina (Karjala teaduskeskus, Petroskoi) ettekanne kandis pealkirja „Aeg Miikul Pahomovi luules”. Inimese ajakäsitus on ühelt poolt tsüklikiline – see peegeldub korduvates sündmustes või nähtustes – ja teiselt poolt lineaarne, mis peegeldub aja kulus minevikust tulevikku. Esineja vaatles nende kahe ajakäsitluse avaldumist Pahomovi luules. See lüüdi keeles kirjutav luuletaja, Lüüdi Seltsi asutaja, elab Soomes, on linnainimene, kuid kirjutab palju looduslühirikat, selles avaldub harmoonia loodusega ja aja kulgu looduses.

Kadri Koreinik (Võru Instituut, TÜ) esitas Tõnu Tenderiga (HTM, TÜ) kahasse kirjutatud ettekande „Normikeel kui tehnoloogia. Näiteid võru kirjaviisidest ja nende retseptisioonist”. Eestlased on harjunud pidama kirjakeelt ehk normikeelt loomulikuks ja ainuvõimalikuks nähtuseks. Normikeele loomine on olnud alates XX sajandi keskpaigast sotsiolingvistika oluline uurimisvaldkond. Normikeeles on enamasti nähtud vähemuskeele staatusega ja/või kirja-

keelea keelekuju(de) emantsipeerumise ja elavdamisvõimalust. Võru normikeele ja selle retseptisiooni analüüsimiseks kasutati Oslo ülikooli projekti „Standards” teoreetilist raamistikku. Keelepoliitika dilemma on: kas talletamine või keelekorraldus ja -hoole? 1980. aastatel tekkis võru liikumine. Lõunaeesti keele uue (võru) normikeele loomise juures olid nii võru keele kõnelejad kui ka keeleaktivistid ja -teadlased. Võru keele erijooni, nt vokaalharmooniat, saab märkida eesti kirjaviisis, kriitiline küsimus on endiselt palatalisatsioon ja larüngaalklusili märkimine. Sealt läkski veelae uue kirjaviisi pooldajate ja vastaste vahel. Praegu on tuntav jätkuv keelevahetus, st võru-eesti kakskeelsus. Põlvkonniti on ühtviisi kehv lugemis- ja kirjutamis- oskus, paljudel puudub ka seisukoht, mis peaks võru keelest edasi saama, kuidas seda peaks kirjutama. Junttila leidis ettekannet kommenteerides, et kõige tähtsam on koolides võru keelt õpetada ja lubada tuleks ka kirjaviiside mitmekesisust.

Henrik Sova (TÜ) ettekanne kandis pealkirja „Eesti ajafenomenoloogia: *ometi*-algoritm Madis Kõivu ainetel”. Pisut teise, filosoofilisema nurga alt lähenevas ettekandes tutvustas esineja Eesti Analüütilise Filosoofia Seltsi asutaja Madis Kõivu ajakäsitlust. Kõivu eesmärk oli leida mingi lokaalne, lääne omale vastanduv ajafenomenoloogia. Aare Pilve refereerides tõi Sova välja Kõivu kesksed mõisted – tema filosoofeid: *ometi*, tookord, luhta-minek, *genius loci*. Analüütiline filosoofia läheneb ilukirjandusele, kirjeldades inimese olemist siin maailmas. Sõnas *ometi* kätkeb Kõivu jaoks midagi eesti mõtlemisele omast. Kasutame seda sõna tavaolukorras siis, kui toimub millegi ootuspärase katkestus. Kõivu maailma olemise algoritm kõlab: „Ükskõik, mis on, on alati *ometi*.” Tulevik on tagantjärele ette eitav. Minevikku interpreteeritakse alati ümber, lähtudes olevikust.

Evar Saar (Võru Instituut) pidas ettekande „Põllunimede muutumisest seoses maaviljeluse kommete muutumisega”. Eestis on pärast Teist maailmasõda toimunud nimede osas suured muutused. Tekkis palju uusnimesid, nt võrdlevad siirdnimed (Põhja- ja Lõuna-Korea, Balkan, Palestiina kohalike objektide nimedena). Saar uuris 2011. aastal kuue 125–1400-hektarilise talu põllunimesid. Nimed tuleb kirja panna põlluraamatusse. Vanad nimed pole säilinud, nimed kujunevad selle järgi, kes on põldu enne harinud. On erineva tekkega nimesid: inimeste nimedest, hellitus- või hüüdnimedest, geograafilistest nimedest saadud nimed, põlised viljelusnimed, nõukogudeaegsed nimed, põllu kuju järgi tekkinud nimed.

Mineviku liitaegade kasutusest eesti murretes rääkis Liina Lindströmi, Maarja-Liisa Pilviku, Mirjam Ruutma ja Kristel Uihoaia (TÜ) ettekanne. Mineviku liitajad on eesti keelde tekkinud ümbritsevate indoeuroopa keelte mõjul: võimalikeks mõjuallikateks on peetud nii balti kui ka germaani keeli. Seejuures pole päris selge, kumb mõjuallikas on olulisem. Eesti murrete liitaegade kasutust on vähe uuritud, mainitud on ainult, et saarte murdes esineb liitaegu palju. Ettekandes vaadeldi täis- ja ennemindeviku kasutussagedust eesti murrete korpuse tekstide põhjal. Hüpoteesina kõlas, et läänepoolsetes murretes kasutatakse liitaegu seal, kus idapoolsetes eelistatakse lihtminevikku. Erinevusi kasutussageduses võivad põhjustada kontaktkeeled: lääne pool on olnud pikaajalised kontaktid rootsi ja saksa keelega, ida pool on tugevamad kontaktid läti ja vene keelega.

Liina Tammekänd (TÜ) pidas ettekande „Olevik ja minevik võru-eesti suulistes narratiivides”. Ta oli uurinud

kümne keelejuhi oleviku- ja mineviku-verbide ning ajadeiktikute ja -väljendite esinemissagedust. Selleks jutustasid informandid emotsionaalselt haarava loo oma elust nii eesti kui ka võru keeles. Kahe sessiooni vahe oli vähemalt kaks nädalat. Ilmnes, et sisseelavates jutustustes leidub rohkem dramaatilist olevikku ning jutustuse kujuteldava kiiruse reguleerimiseks on kasutatud ajamäärusi. Kui jutustaja võtab kõrvaltvaataja ja hindaja rolli, kasutab ta pigem lihtminevikku. Mehed kasutasid rohkem deiktikut *siis*, mis muutis jutustuse tempokamaks, naiste narratiivides liikus aeg kuulaja jaoks aeglasemalt.

Helle Metslang, Külli Habicht ja Karl Pajusalu (TÜ) olid pealkirjastanud oma ettekande „Ajast agani – temporaaladverbist sidesõna ja partiklini”. Konjunktsioon *aga* on üks sagedamaid tänapäeva eesti keele sõnu, kuid ometi on tegu üsna uue sõnaga eesti keeles. Vanas kirjakeeles esines sama sõna kujul *aikas – agkas – aggas* ja paiknes lauses mitmes positsioonis, väljendades ka temporaalset tähendust. *aga* ongi ajalooliselt sõna *aeg* sisseütleva käände vorm, mis algselt esines koos omastusliitega kujul **aikahensak*. Leksikaalne seos *aeg*-sõnaga ilmneb määrsõna (*ilma*)-*aegu* kaudu. Tähendusnihe ajatähenduses nimisõnast vastandavaks sidesõnaks on nähtavasti analoogiline sellega, mida kohtame sõnaühendi *samal ajal kui* vastandava sidendilise kasutusena. Tänapäeva keeles on sõnal mitu funktsiooni: vastandav sidesõna, lausepiiridel paiknev konnektiivpartikkel, modaalpartikkel ja küsimarker.

TIINA HALLIK